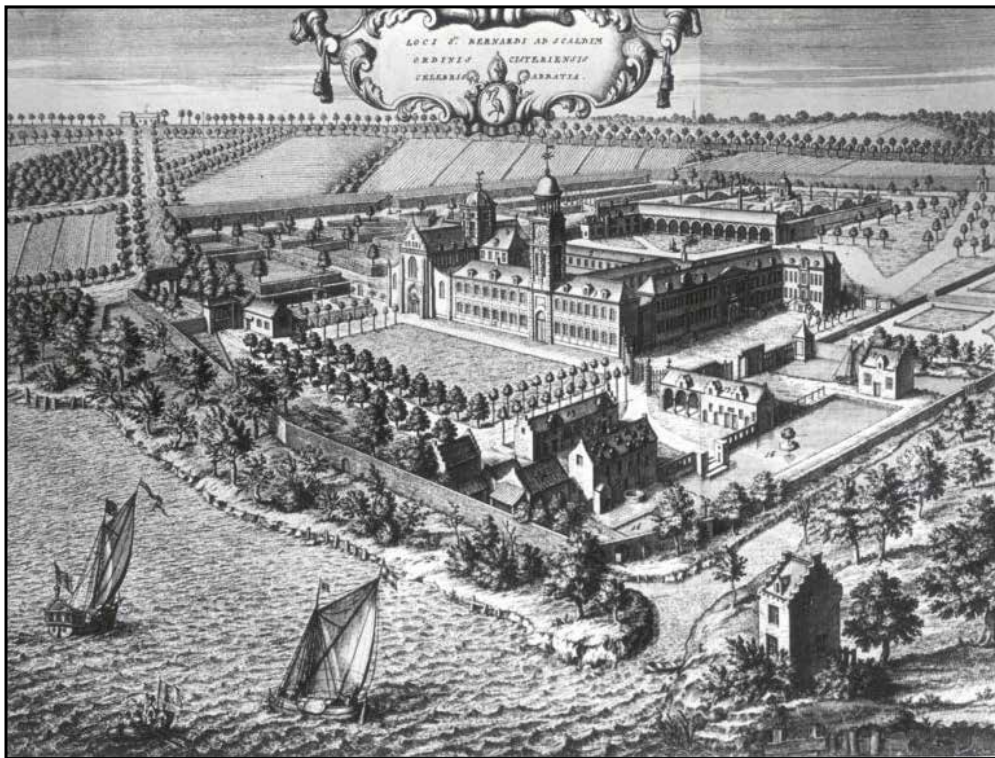

ZOEKTOCHT NAAR EEN VERBORGEN VERLEDEN

Bea Hoeks-de Laat is er bijna dagelijks mee bezig: niet met het uitzoeken van haar eigen verleden maar met het uitpluizen van een voor velen nog onbekende geschiedenis in West-Brabant.

De Bernardusabdij in Hemiksem op een gravure uit 1726

Zoektocht

Bea's zoektocht begon in 2015 na het verschijnen van een boek over een kloosterorde in Nederland: de cisterciënzers. Bea en haar man Dick werkten in opdracht aan dit boek mee als fotograaf en Bea verzorgde de beeldredactie. Zij zwierven voor dit boek door heel Nederland op zoek naar sporen van de 34 cisterciënzerabdiën die in Nederland gestaan hebben. Ondanks dat de abdiën in Nederland bijna allemaal in de Reformatietijd verdwenen waren, werd het na een ware zoektocht toch een rijk geïllustreerd boek met ruim 360 afbeeldingen. Bea deed ook een bijzondere ontdekking: sinds de verhuizing van Breda naar Standdaarbuiten in 2000 wonen zij in een gebied dat ooit in het bezit was van cisterciënzers! In het boek *'Schiere monniken en grijze vrouwen'* verscheen een hoofdstuk over deze ontdekking. Sindsdien is Bea op zoek gegaan naar sporen die de cisterciënzers in deze regio moeten hebben achtergelaten. Met het resultaat startte zij in 2017 de Bernardusdagen met het uiteindelijke doel om over deze bijzondere geschiedenis een boek te maken. Maar eerst: wat zijn nu eigenlijk cisterciënzers?

Cisterciënzers

In 1098 stichtte Robertus van Molesme een abdij in de bossen bij Cîteaux in Frankrijk, dit werd het begin van een nieuwe kloosterorde; de cisterciënzerorde genoemd (Cîteaux is in het Latijn Cistercië). Vanuit Cîteaux werden er in Europa vele cisterciënzerkloosters gesticht, zo ook in Nederland. Het eerste en belangrijkste van de 34 cisterciënzerkloosters van ons land was abdij Klaarkamp in Friesland, gesticht in 1165. Klaarkamp stichtte na 27 jaar een nieuw klooster Aduard in Groningen. Klaarkamp en Aduard waren grote abdiën met vele monniken, ze hebben meer dan vier eeuwen bestaan. Net als vrijwel alle andere kloosters in Nederland zijn ze in 1580 door het nieuwe regime opgeheven. Vanaf die tijd woonden er alleen in West-Brabant nog cisterciënzer monniken. Maar daarover later meer.

In 1115 kreeg Bernardus van de abt van Cîteaux de opdracht om in Clairvaux een nieuw klooster op te richten. Vanuit dit klooster werden weer nieuwe kloosters gesticht. Villers bij Brussel is het laatste klooster dat onder leiding van abt Bernardus van Clairvaux gesticht werd. Vanuit dit klooster, waarvan de ruïnes nog te bezoeken zijn, werd in Hemiksem vlak bij Antwerpen aan de Schelde in 1246 een nieuw klooster gesticht: de Bernardusabdij.

Gastelse Kaart uit 1565. In het midden Bovendonk en rechts is het dorp Hoeven en de kerk te herkennen

Uithof Bovendonk

In 1275 kwam de Bernardusabdij in het bezit van een groot gebied in West-Brabant. Dit was in die tijd wel meer gebruikelijk; zo bezaten bijvoorbeeld de Norbertijnen uit Tongerlo een groot gebied in en rond Roosendaal en de abdij van Thorn (Limburg) bezat vele pachthoeven rond Breda. Vanuit de Bernardusabdij werden er lekenbroeders naar hun gebied in West-Brabant gestuurd om het land in cultuur te brengen. Deze werkmunniken gingen op de Halderberg wonen waar zij hun uithof 'Bovendonk' bouwden. Al na enkele jaren ontstond naast deze uithof het dorp Hoeven.

In 1636 moet de Bernardusabdij zijn uithof afstaan aan de bisschop van Antwerpen, deze laat de gebouwen afbreken en bouwt er een kasteeltje, de bisschop gaat het gebruiken als buitenverblijf. In de 19e eeuw kwam het in gebruik als grootseminarie. Begin 20e eeuw moest het kasteel wijken voor nieuwbouw van het seminarie.

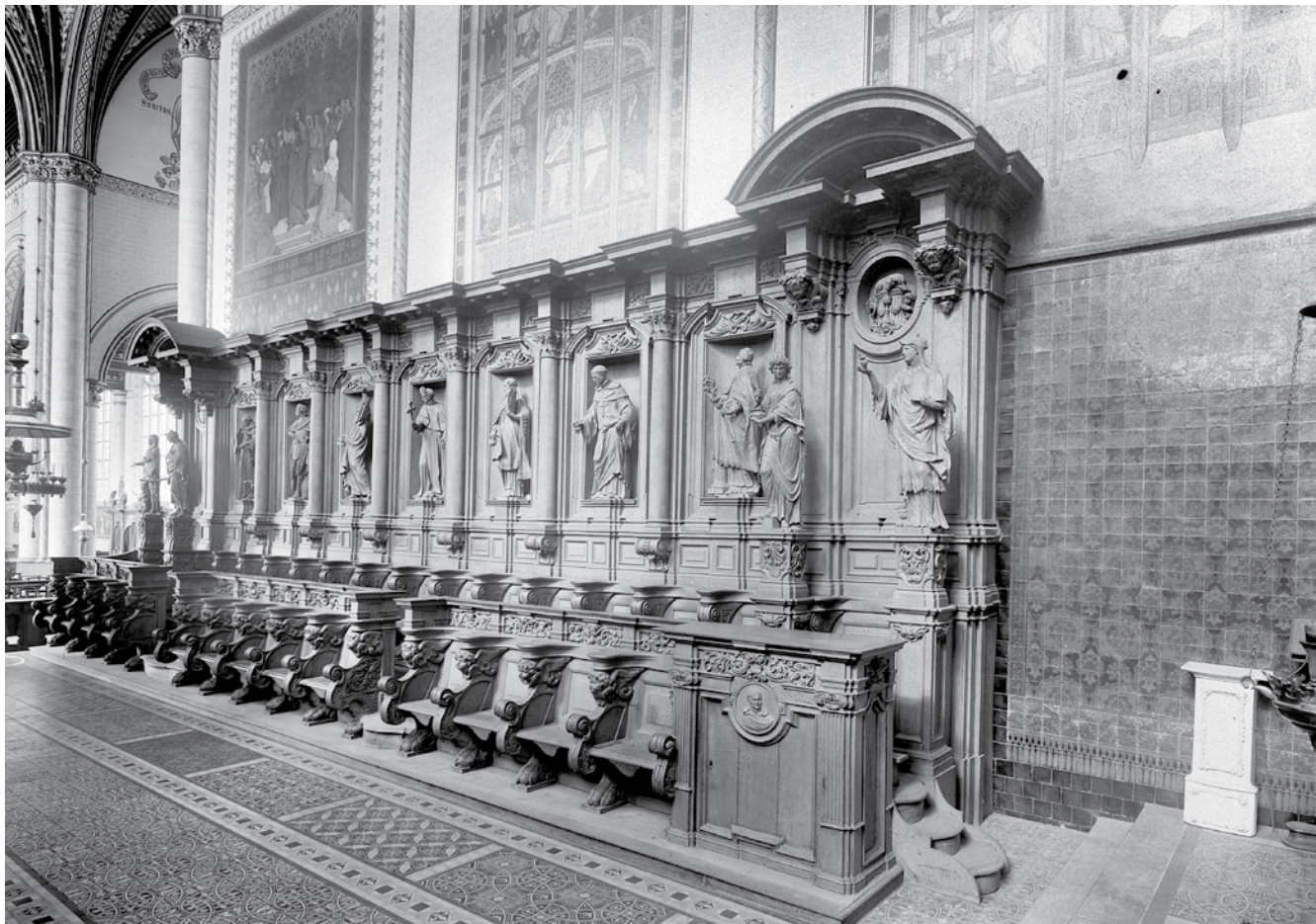
Er zijn nooit resten gevonden van de uithof van de monniken, wat er precies gestaan heeft weten we dus niet. Waarschijnlijk een simpel (houten) verblijf voor de monniken en wat schuren.

Cisterciënzers werkzaam als pastoors in Brabant

Terug naar 1276. In dit jaar verkreeg de Bernardusabdij ook het patroonaatsrecht in hun gebied in West-Brabant. Vanaf die tijd mocht het klooster de pastoor in zijn parochie Gastel aanstellen; het waren voornamelijk cisterciënzerpastoors. In 1277 werd Wouw de tweede West-Brabantse parochie waar de abt van de Bernardusabdij mocht bepalen wie er als pastoor werd aangesteld. In 1310 krijgt het dorp Hoeven een eigen parochie en vanaf 1358 krijgt ook Oudenbosch een cisterciënzer pastoor. Pastoor Landsbergen van Oudenbosch, voor velen nog een bekende naam, was tot 1996 als laatste cisterciënzer pastoor werkzaam in West-Brabant. Zo waren de monniken van de abdij 720 jaar actief in onze regio en het kan daarom ook niet anders dat hiervan nog vele sporen terug te vinden moeten zijn.

Het gebied waar de Bernardusabdij de novale tienden genoot

*De koorbanken uit Hemiksem in de oude kerk van Wouw.
Foto G. de Hoog, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 1907*

De kunstschaten in West-Brabant

Over de Bernardusabdij is veel geschreven maar we beperken ons hier tot wat er belangrijk is voor onze West-Brabantse geschiedenis. In 1672 brandde de kerk van de Bernardusabdij in zijn geheel af, daarbij gingen talrijke kunstwerken verloren. Abt Spanoghe (1679-1716) vatte de wederopbouw van het klooster aan en heeft veel voor de verfraaiing van de abdij en de kerk gedaan. Aan de voornaamste Antwerpse kunstenaars gaf hij opdracht tot het maken van nieuwe koorbanken voor de monniken. Er kwam een orgel van de beroemde orgelbouwer Forceville met een prachtig houten orgelfront gemaakt door een van de beeldhouwers die aan de koorbanken werkte, de Antwerpse beeldhouwer Verbruggen. Ook gaf de abt opdracht voor een nieuw uurwerk voor de klok.

In 1797 zijn de monniken van de Bernardusabdij in naam van de Franse Republiek met geweld uit hun klooster verjaagd. De kloosterkerk werd leeggehaald en afgebroken, en de vele kunstvoorwerpen die het klooster rijk was, zijn per opbod verkocht. Een deel van hun bezittingen hebben de monniken kunnen terugkopen. Met het idee een herstart van de abdij te kunnen maken werden deze kunstvoorwerpen in een kerk in Antwerpen opgeslagen. Een gedeelte van de kunstvoorwerpen kwam later in Oud Gastel terecht waar het in een schuur werd opgeslagen.

Nadat in 1797 de monniken uit hun abdij waren verdreven, vonden de abt en de prior onderdak in een van hun parochies; in de pastorie van Oud Gastel. In deze pastorie werd op de bovenverdieping een prelaatskamer ingericht, bestemd voor de abt. Toen de laatste abt van de Bernardusabdij in 1810 stierf is door de overblijvende religieuzen als superior (tijdelijke overste) pastoor Boyen uit Wouw gekozen. Was hij het die in 1827 besloot het koorgestoelte in de kerk van Wouw te plaatsen? Of was het omdat zijn kerk er de beste ruimte voor had? En ook niet geheel toevallig is dat het barokke orgel en het uurwerk in de kerk van Oud Gastel onderdak vonden.

Het uurwerk uit Hemiksem in de toren van de kerk in Oud Gastel: te lezen is Bruxelles-Petrus Meganck-Fecit 1704

Cisterciënzer portretten in de basiliek

In 1833 konden de overgebleven monniken een leegstaand klooster betrekken in Bornem, op zo'n tien kilometer afstand van hun oude abdij te Hemiksem.

In Bornem kwam de Bernardusabdij weer tot bloei. Hier traden vele West-Brabantse jongemannen in, veel van hen waren na hun opleiding in Bornem werkzaam in de Brabantse parochies.

In het boek 'Schiere monniken' verscheen een foto van een pastoorslijst met alle cisterciënzerpasters die werkzaam waren in Oudenbosch. Boven deze lijst die in de basiliek hangt staat een afbeelding van de Bernardusabdij in Hemiksem. Over een paar namen van deze lijst zijn hele bijzondere verhalen te vertellen, bijvoorbeeld Thomas van Tielt (1562-1566) waarom hij begraven is in de Nieuwe Kerk in Delft, of Wilhelmus Hellemonts (1842-1885), de bouwpastoor van de basiliek. Maar wij richten ons op pastoor Stephanus de Wit (1904-1935). Waarom is er in de basiliek een portret van hem te vinden?

Bernardusaltaar in de basiliek in Oudenbosch

De pastoorslijst in de basiliek in Oudenbosch

Toen bouwpastoor Hellemonts in 1884 stierf, was de basiliek nog allerm minst voltooid. De kerk moest nog worden voorzien van een passende inrichting: schilderijen, beelden en altaren. Het geven van opdrachten aan beeldhouwers en kunstschilders is vooral het werk geweest van pastoor Stephanus de Wit.

Voordat De Wit pastoor werd in Oudenbosch, was hij enkele jaren kapelaan in Oud Gastel. In de pastorie woonde toen ook collega Joannes Damen, die hij nog kende uit de tijd dat ze in de Bernardusabdij in Bornem hun opleiding kregen. Damen en De Wit zijn in hetzelfde jaar ingetreden, en ze legden beiden in 1888 hun Eeuwige Geloften af. Hun carrières bleven ook later parallel lopen: De Wit werd pastoor in Oudenbosch in 1904, Damen werd pastoor in Oud Gastel in 1902.

De opleiding van pastoor De Wit bij de cisterciënzers in Bornem verklaart de keuzes die hij maakte bij de inrichting van de basiliek. Er zijn opvallend veel beelden en schilderijen te zien van monniken en monialen. Alle bekende heiligen van de cisterciënzer orde kregen in de basiliek een portret.

Ook de derde abt van Cîteaux Stephanus Harding kreeg een portret, het is niet toevallig dat we hier naamgenoot Stephanus de Wit in herkennen. Het is ook niet te verwonderen dat Bernardus, de patroonheilige van het klooster, in de basiliek een eigen altaar kreeg.

Onder het vloerkleed voor het Bernardusaltaar in Oud Gastel kwam dit wapen van de cisterciënzerorde tevoorschijn

Pastoor Damen in Oud Gastel heeft ondertussen ook niet stilgezeten. Toen hij pastoor werd in Oud Gastel was er al jaren gesteggel over het wel of niet bouwen van een nieuwe kerk. Vijf jaar nadat Damen in Oud Gastel tot pastoor was bevorderd, stond er in het dorp een gloednieuwe kerk - in neogotische stijl. De oude toren bleef gelukkig behouden. Dankzij pastoor Damen kwam in de kerk een groot Bernardusaltaar en glas-in-loodramen over het leven van Bernardus. Na de voltooiing van de kerk in 1907 besloot men het oude orgel aan te passen aan de gotische stijl van de nieuwe kerk. Het kostbare barokke orgelfront is toen ontmanteld. Pastoor Damen heeft het barokke orgelfront weggegeven. Het goede nieuws is dat Bea het waarschijnlijk in een kerk in België heeft teruggevonden....

Aan de laatste cisterciënzer in oud Gastel pastoor Van Dam (1964-1979) hebben we te danken dat deze kerk nog steeds in de oude staat te bewonderen is. Toen het duidelijk werd dat na zijn ambtsperiode de parochie zou overgaan naar het bisdom heeft hij opdracht gegeven om alle schilderijen te restaureren. Zo voorkwam hij dat de slechte staat van de schilderijen voor zijn opvolger de reden zou zijn om er rigoureuus met de witkwast overheen te gaan, zoals dat in die tijd gebruikelijk was. Erg jammer is dat Van Dam meerdere kostbare spullen uit de handen van het bisdom wilde houden en weggeven heeft. Zo is het oude altaartje uit de pastorie verdwenen. Vorig jaar heeft Bea het teruggevonden: het kwam in Bergeijk terecht in de kerk van de Bernardusparochie...

Altaartje in Bergeijk uit de pastorie aan de Veerkensweg in Oud Gastel

Tegeltapeau in de kerk van Oud Gastel. Bernardus zegent het brood, water en zout en sprak de woorden: 'Alle zieken die hiervan eten zullen genezen'. Op de vraag of ook de aanwezige ketters zouden genezen antwoordde Bernardus: 'Allen zullen genezen'. Uit deze woorden concludeerde men later dat dus ook dieren kunnen genezen als zij van het gewijd Bernardusbrood eten

Bernardusverering

In Hoeven, Oud Gastel, Oudenbosch en Wouw -de vier parochies van de Bernardusabdij- was vroeger meer dan 90% van de bevolking werkzaam in de landbouw. Het is dus niet vreemd dat beschermheiligen van het vee in deze dorpen hoog in aanzien stonden. Maar er is één "veeheilige" die in deze regio veruit het populairst was: de heilige Bernardus van Clairvaux. Van de vier parochies van de Bernardusabdij ontwikkelde Hoeven zich tot een heuse bedevaartplaats. Uit heel West-Brabant kwamen boeren naar Hoeven om er de voorspraak in te roepen van de heilige Bernardus. Op 20 augustus en drie daarop volgende zondagen werd brood, water en zout gewijd. Vooral boerengezinnen uit West-Brabant kwamen naar Hoeven om er brood te laten wijden als middel tegen reuma en veeziekten. De Bernardusverering in Hoeven werd omstreeks 1970 verdrongen door de toen steeds populairder wordende Hoevense Christoffelbedevaart. Nu er plannen zijn om de kerk van Hoeven af te stoten en het verbouwd zal gaan worden tot Dorpshuis, bestaat de kans dat deze oude traditie helemaal uit onze regio zal gaan verdwijnen.

Het Bernardusbeeld in de kerk van Hoeven

Bernardus Kerkepadwandeling

Sinds 2016 wordt er rond de feestdag van Bernardus (20 augustus) het Bernardus Kerkepad gewandeld: een voettocht van Hoeven naar Oudenbosch over landerijen die ooit bezit waren van de Bernardusabdij. Het Bernardus Kerkepad is een particulier initiatief dat geweldig bij de Bernardusdagen aansluit. De tocht begint op Bovendonk, de plek waar vanaf de 13e eeuw de uithof van de Bernardusabdij heeft gestaan. De tocht eindigt in de basiliek van Oudenbosch, gebouwd onder pater Hellemons, kloosterling van de Bernardusabdij. In 2021 zou het de vijfde keer zijn dat deze prachtige wandeling gelopen zou worden. Vanwege Corona kon dit helaas niet doorgaan. Wie weet in de toekomst.....

Bernardus Kerkepadwandeling 2018

Hoe het met de Bernardusabdij verder verging

Na de Franse Revolutie deden de gebouwen in Hemiksem dienst als gevangenis en opslagplaats voor het leger. De abdij is nu gedeeltelijk gerestaureerd en het gemeentehuis van Hemiksem heeft hier onderdak gevonden.

Ook zijn er twee musea te vinden: het Heemmuseum en het Gilliot- en Roelants Tegelmuseum.

De huidige situatie van de Bernardusabdij in Hemiksem, links van het gebouw stond de abdijkerk

Het klooster in Bornem is inmiddels gerestaureerd. In een groot gedeelte is een appartementencomplex gerealiseerd, hier woont de laatste cisterciënzermonnik, de abt van de abdij. De begane grond is verbouwd tot educatieve ruimte en de prachtige kloosterbibliotheek blijft bewaard. De abdijkerk blijft als parochiekerk in functie.

De Bernardusabdij in Bornem is september 2021 weer geopend voor publiek

De Bernardusdagen

Anno 2021 zijn geen er cisterciënzers meer aan het werk in onze regio: op het kerkhof van Oudenbosch en Oud Gastel liggen de laatste cisterciënzerpastoors gebroederlijk naast elkaar begraven. Dat zij zo veel sporen hebben nagelaten had Bea in haar zoektocht niet durven hopen. In 2017 heeft zij het plan opgevat om iets met deze geschiedenis te doen: De Bernardusdagen. Tijdens vier zondagen na 20 augustus, de feestdag van Bernardus, is er in ieder dorp een expositie ingericht. Dank zij de medewerking van vele vrijwilligers kunnen op deze dagen vier monumenten met een bijzonder verhaal opengesteld worden.

De tijdbalk die de geschiedenis van de Bernardusabdij en zijn West-Brabantse bezittingen in beeld brengt stond in 2021 in de basiliek in Oudenbosch opgesteld. Eerder was hij in de kapel in Bovendonk en in de kerk van Hoeven te zien

Wouw

De oudste kunstschat is in de kerk van Wouw te vinden: de beelden uit de koorbanken van Hemiksem. Helaas is de kerk in Wouw in de Tweede Wereldoorlog in puin geschoten. Een paar jaar daarvoor had de bekende fotograaf Martien Coppens deze koorbanken nog kunnen fotograferen. De pastoor stelde hem voor de beelden uit de banken te halen voor de foto's. Is het dankzij deze ervaring dat de beelden een paar jaar later nog op tijd gered konden worden? Gelukkig hebben we zijn foto's nog en hebben de geredde barokke beelden een plaats gekregen in de prachtige herbouwde kerk.

De 17e-eeuwse koorbanken uit de abdijkerk in Hemiksem kwamen in Wouw terecht. De koorbanken gingen in de Tweede Wereldoorlog in vlammen op maar de beelden zijn door parochianen op tijd gered. Bernardusdagen 2017

Oudenbosch

In de basiliek komt de bezoeker ogen te kort om alle beschrijvingen te bewonderen. Hier wordt uitgelegd hoe pastoor Hellemons er toe is gekomen om in Oudenbosch een verkleinde kopie van de St. Pieter in Rome te bouwen.

Expositie in de basiliek in 2017

Hoeven

In de kerk van Hoeven is er aandacht voor de Bernardusbedevaart. Hier heeft het Bernardusbeeld uit de oude kerk een plaats gekregen naast de ex-voto's die door de boeren zijn meegebracht.

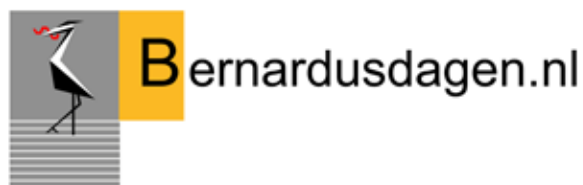
Bernardusbeeld in de kerk van Hoeven met links de lijst met ex-voto's

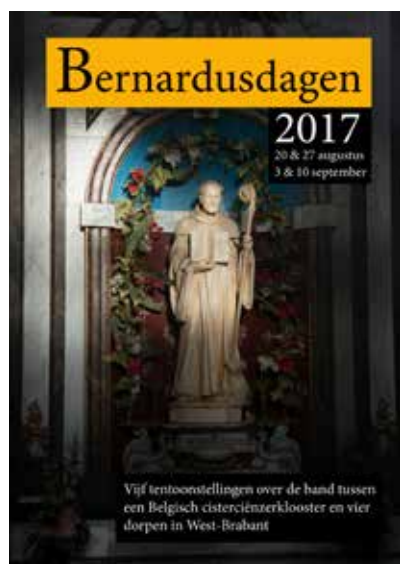
Oud Gastel

In de kerk van Oud Gastel lijkt het of pastoor Damen nog tevreden rondloopt in zijn nieuwe kerk: niets lijkt er veranderd.

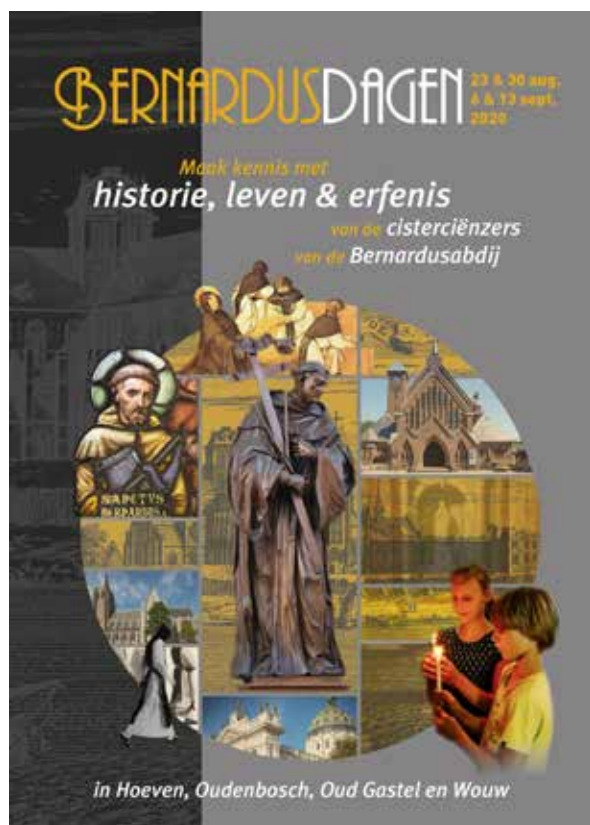
De kerk van Oud Gastel tijdens de Bernardusdagen 2019

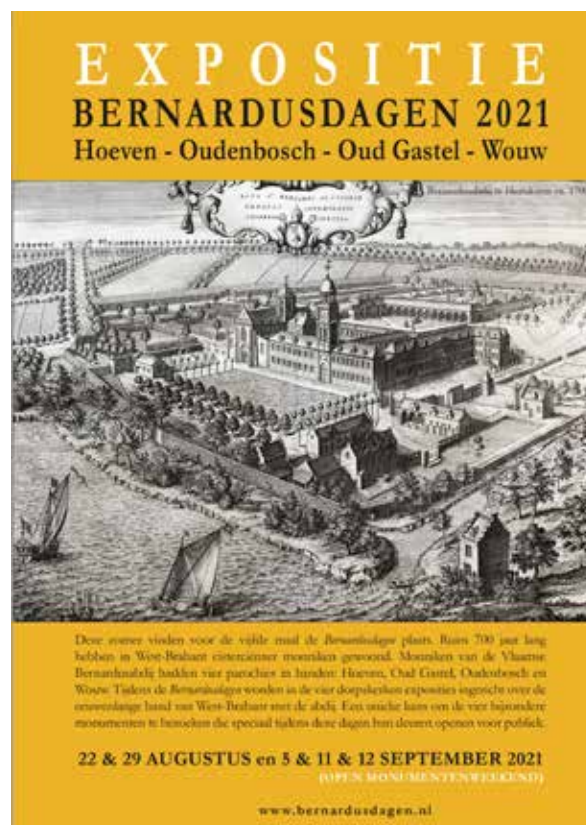
Logo Bernardusdagen
vormgeving Eelco van Nielen (Amsterdam)

Flyers 2017-2018-2019 vormgeving Eelco van Nielen (Amsterdam)

Flyer 2020 vormgeving Arie Onnink (Hoeven)

Flyer 2021 vormgeving Bea Hoeks-de Laat

De toekomst

In 2021 werden voor de vijfde en (voorlopig) laatste keer de Bernardusdagen georganiseerd. De zoektocht van Bea is echter nog lang niet ten einde. Dat het orgelfront wat in 1908 uit de kerk van Oud Gastel verdween zich in een kerk in België zou bevinden moet zij nog met haar eigen ogen gaan aanschouwen. Dat er ook nog veel te vertellen valt over de pastorieën die de abdij in West-Brabant bezat is ook nog een studie waard...

Vormgeving

Bea Hoeks-de Laat
Vormgeving expositie:
Eelco van Nielen

Tekst expositie:
Joep Hoeks

Fotografie:
Bea en Dick Hoeks

Beeldredactie:
Bea Hoeks-de Laat

De Bernardusdagen kwamen tot stand dankzij de medewerking van:
Alle vrijwilligers van de kerken en de heemkundekringen van Hoeven-Oud Gastel-Oudenbosch-Wouw
Parochie 'Bernardus van Clairvaux'
www.bernardusparochie.nl
Parochie 'Onze Lieve Vrouw in het Woud'
www.samenkerk.nl/onze-lieve-vrouw

Adressen

Kapel Bovendonk
Hofstraat 8, 4741 AK Hoeven
www.bovendonk.nl

St. Jan de Doper kerk
Sint Janstraat 40A, 4741 AR Hoeven

Basiliek van de H.H. Agatha en Barbara
Markt 57, 4731 HN Oudenbosch
www.basiliekoudenbosch.com

H. Laurentius kerk
Kerkstraat 3, 4751 HL Oud Gastel

Sint-Lambertuskerk
Torenplein 1, 4724 BX Wouw

www.bernardusdagen.nl
www.kloosterboek.nl

*Het project Bernardusdagen werd mede mogelijk gemaakt door
financiële ondersteuning van:*

